

УДК 347.513

ЩОДО ОБСЯГУ ВІДШКОДУВАННЯ (КОМПЕНСАЦІЇ) ШКОДИ, ЗАВДАНОЇ ОРГАНАМИ СУДОВОЇ ВЛАДИ

С. В. Куліцька

*аспірант кафедри цивільного права
юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

Основною метою існування інституту відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної протиправними діями органів судової влади та їх посадових осіб, є забезпечення права особи на одержання такого відшкодування (компенсації) у повному обсязі, що ґрунтується на двох принципах: повної компенсації шкоди, а також компенсації будь-якої завданої шкоди [1; 2, с. 16].

Для досягнення цієї мети щороку в державному бюджеті передбачається окрема стаття видатків на відшкодування (компенсацію) зазначеної шкоди¹,

¹ У додатках № 3 до законів України про державний бюджет України в період із 2011 по 2016 роки було встановлено таку суму видатків на «відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду, відшкодування громадянину вартості конфіскованого та безхазяйного майна, стягнутого в дохід держави, відшкодування шкоди, завданої фізичній чи юридичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, їх посадових і службових осіб»: 2011 та 2012 роки – 30 000,0 тис. грн; 2013 рік – 37 500,0 тис. грн; 2014 рік – 18 750,0 тис. грн; 2015 та 2016 роки – 18 094,7 тис. грн. Крім того, у додатках № 3 до законів України про державний бюджет України за 2013–2016 роки окремо було встановлено видатки на «забезпечення виконання рішень суду, що гарантовані державою» в сумі 153921,6; 76961,8; по 144 757,5 тис. грн (у 2015 та 2016 роках) відповідно. При цьому, за даними Державної казначейської служби України, Казначейством за бюджетною програмою КПКВК 3504040 «Заходи щодо виконання рішень суду, що гарантовані державою»: у 2013 році виконано 8 143 судові рішення на суму 155 161 175,24 грн, у 2014 році – 4 005 судових рішень на суму 76 975 948, 19 грн, у 2015 році – 7 467 судових

що, однак, не гарантує отримання особою реального відшкодування (компенсації) у випадку заподіяння їй шкоди судовими органами.

Крім того, з огляду на актуальність досліджуваної проблематики деякі її аспекти неодноразово були й досі залишаються предметом великої кількості наукових розвідок (О. О. Боярський, О. О. Отрадна, М. М. Хоменко, В. П. Богданов, А. Е. Колієва, І. А. Тактаєв, Р. Іософ та інші), особливо у частині визначення повноти обсягу/розміру відшкодування (компенсації) окремих різновидів майнової, а також немайнової (моральної) шкоди.

У зв'язку з цим метою цієї наукової статті є розкриття сучасного стану правового регулювання та правозастосування у сфері встановлення обсягу/розміру відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної внаслідок протиправної діяльності/бездіяльності органів судової влади, а також виявлення можливих перспектив їх удосконалення.

Перш за все слід зауважити, що для досліджуваної сфери правовідносин релевантними є такі способи захисту: відшкодування майнової шкоди, відновлення становища, що існувало до порушення права (*restitutio in integrum*), та компенсація немайнової (моральної) шкоди, хоча аналіз ст. 3 Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» [3] дозволяє констатувати, що у ньому передбачено альтернативні варіанти відшкодування шкоди: насамперед ставиться завдання відновити потерпілу особу в майнових правах і лише за умови неможливості здійснення цього в натурі пропонується компенсація. Так, відповідно до положень Закону України № 266/94-ВР у випадку заподіяння шкоди особі внаслідок протиправної діяльності/бездіяльності суду відшкодовуються (повертаються): заробіток та інші грошові доходи, які вона втратила внаслідок протиправних (незаконних) дій; майно¹ (в тому числі гроші, грошові вклади і відсотки по них, цінні папе-

рішень на суму 144 473 487,39 грн, у січні–квітні 2016 року – 1 309 судових рішень на суму 23 188 431,65 грн.

¹ Слід звернути увагу, що на міжнародному та регіональному рівнях, а також відповідно до підходів практики Європейського суду з прав людини, обсяг та зміст поняття «майно» є ширшими, аніж у чинному законодавстві України. Так, Конвенція у ст. 1 Першого протоколу практично в єдиному приписі, що стосується майна, об'єднує всі права фізичної або юридичної особи, які містять майнову цінність. На відміну від традиційного розуміння інституту права власності, характерного для України, як і в цілому для держав континентальної системи права, Європейський суд з прав людини тлумачить поняття «майно» (possessions) набагато ширше й у контексті ст. 1 Першого протоколу під «майном» розуміє не тільки «наявне майно» (existing possessions), але й цілу низку інтересів економічного характеру (активи (assets)). Крім рухомого та нерухомого майна, під захист

ри та відсотки по них, частка у статутному капіталі господарського товариства, учасником якого був громадянин, та прибуток, який він не отримав відповідно до цієї частки, інші цінності), конфісковане або звернене в доход держави судом, вилучене органами досудового розслідування, органами, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, а також майно, на яке накладено арешт; штрафи, стягнуті на виконання вироку суду, судові витрати та інші витрати, сплачені громадянином; суми, сплачені громадянином у зв'язку з наданням йому юридичної допомоги; моральна шкода.

Проаналізувавши названі положення Закону України № 266/94-ВР у взаємозв'язку з ч. 1 ст. 1166, частинами 1, 5 ст. 1176 ЦК [4], вважаємо за доцільне наголосити на існуванні в Україні проблеми реалізації принципу відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної протиправною діяльністю/бездіяльністю органів судової влади, в повному обсязі, тобто повної компенсації усіх видів заподіяної шкоди.

З урахуванням Основних принципів та керівних положень, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права [5], адекватне, реальне і швидке відшкодування збитку покликане сприяти досягненню справедливості шляхом відновлення постраждалого в його правах. Відшкодування повинно відповідати ступеню тяжкості порушень та заподіяного збитку. Відповідно до національного законодавства та міжнародного права, а також враховуючи конкретні обставини, жертвам грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права слід надавати в установленому порядку і пропорційно серйозності порушення й обставинам кожного випадку повне й ефективне відшкодування шкоди (реституція, компенсація, реабілітація, сатисфакція і гарантія неповторення того, що трапилося). При цьому компенсацію слід надавати за будь-який збиток, що підлягає економічній оцінці, в установленому порядку і пропорційно серйозності порушення й обставинам кожного випадку, включаючи:

- а) фізичну чи психічну шкоду;

ст. 1 Першого протоколу підпадають, зокрема, акції (і не лише в частині їх вартості, а й у частині прав щодо контролю над підприємством, які вони надають власнику), патенти, ліцензії, професійна клієнтура («добре ім'я»), матеріальна компенсація, присуджена судовим рішенням, право на пенсію тощо. Детальніше див.: Висновки та рекомендації міжнародної конференції «Право власності: європейський досвід та українські реалії» (22–23 жовтня 2015 рік, м. Київ) // Вісник Верховного Суду України. — 2015. — № 12 (184). — С. 6–9.

б) упущені можливості, в тому числі у сфері працевлаштування, освіти й отримання соціальних пільг;

в) матеріальні збитки й упущену вигоду, в тому числі втрату можливості заробітку;

г) моральну шкоду;

г) витрати на правову або експертну допомогу, ліки та медичне обслуговування, а також на послуги психологічних і соціальних служб.

Звичайно, зазначені форми відшкодування шкоди (репарацій) мають обмежену сферу застосування, оскільки стосуються жертв грубих порушень міжнародних норм у галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права, проте на основі виокремлення таких форм можемо дійти загального висновку щодо повноти обсягу відшкодування шкоди, який доцільно врахувати при визначенні обсягу/розміру відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної внаслідок протиправної діяльності/бездіяльності органів судової влади в Україні.

У цьому контексті варто звернути окрему увагу на підхід Міжамериканського суду з прав людини (МАСПЛ) щодо відшкодування (репарацій) при встановленні порушень державами-учасницями прав і свобод людини, передбачених Американською конвенцією про права людини (Пакт Сан-Хосе). При визначенні обсягу відшкодування МАСПЛ, як правило, враховує згадані Основні принципи та керівні положення, адаптуючи їх при цьому до конкретних випадків порушень прав людини. Такий підхід контрастує з практикою ЄСПЛ, який зазвичай при визначенні обсягу відшкодування (насамперед, справедливої сатисфакції) не надає детального обґрунтування її розміру і не додержується Основних принципів та керівних положень. Принципи, сформовані в діяльності МАСПЛ у частині присудження відшкодування (репарацій), можна систематизувати так:

1) матеріально-правові: а) принцип належного визнання статусу жертви порушення [6]; б) принцип найсприятливіших умов. МАСПЛ застосовує цей принцип для виправлення ситуацій, за яких мають місце порушення основоположних принципів прав людини, таких як рівність і відсутність дискримінації, або права на гідне життя; для прикладу, МАСПЛ застосовує мінімальний розмір оплати праці у відповідній державі за умови, якщо заробітна плата жертви порушення була нижчою від вартості базового споживчого кошика [7, § 28]; в) принцип «перетворюючого (здатного до трансформації) відшкодування» (*transformative reparations*). При вирішенні однієї зі справ [8, § 450] МАСПЛ значно відступив від попередньо встановленої ним концепції адекватного відшкодування, підкресливши, що у випадку, коли

порушення відбуваються в контексті структурної дискримінації, відшкодування шкоди не може просто повернути жертв до стану, в якому вони перебували до здійснення порушення; швидше навпаки, відшкодування має бути спрямоване на перетворення або зміну попередньої ситуації.

2) процесуально-правові (процедурні): а) принцип гнучкого підходу до стандарту і тягара доведення при вирішенні питання про відшкодування шкоди: МАСПЛ часто спирається на презумпції та непрямі (побічні) докази, «якщо вони призводять до узгоджених висновків щодо фактичних обставин справи» [9, § 49]; б) принцип «присудження за власною ініціативою» (*motu proprio awards*). За загальним правилом, МАСПЛ присуджує відшкодування з урахуванням вимог, висунутих жертвою, її законним представником і Комісією, та з огляду на позицію відповідної держави; при цьому у виняткових випадках МАСПЛ присуджував виплату репарацій, про які не прохала жодна зі сторін, задля забезпечення жертві порушення адекватного відшкодування заподіяної їй шкоди [10, §§ 286–303]; в) принцип ефективної участі жертви. Поєднання слухань із появою в МАСПЛ декого з потерпілих, свідків, а також експертів-свідків є гарантією справедливого визначення обсягу відшкодування шкоди. Наприклад, при розгляді справи про масове вбивство понад 268 представників корінних народів майя у 1982 році двоє свідків-експертів, які постали перед МАСПЛ, були вкрай важливими для того, щоб зрозуміти реальний обсяг колективної шкоди, нанесеної корінним жителям [11, §§ 38, 84, 106].

Цікаво й те, що у практиці МАСПЛ нерідко трапляються випадки застосування вибачення з боку офіційної влади перед потерпілими як спосіб захисту їх порушених прав, що повинен відповідати низці критеріїв: бути публічним; погодженим із потерпілими або їх представниками; здійсненим на тому місці, де відбулися порушення; містити визнання фактів та взяття відповідальності за скоєне; поширюватися на певну територію з допомогою різного роду засобів зв'язку та комунікації (наприклад, повністю на території країни) [12, § 357].

З огляду на поглиблення процесу взаємодії між двома регіональними інституціями у сфері захисту прав і свобод людини (ЄСПЛ і МАСПЛ) [13] та з урахуванням статусу практики ЄСПЛ як джерела права в Україні (ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» можемо обґрунтовано припустити, що найближчим часом спостерігатиметься гармонізація національних правопорядків у частині принципів визначення обсягу повного й ефективного відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення державою своїх кон-

венційних зобов'язань, що, безумовно, матиме вплив і на досліджуваний нами спеціальний делікт. При цьому в Україні така гармонізація, швидше за все, відбуватиметься крізь призму перспективи реалізації концепції та механізмів правосуддя перехідного періоду (*transitional justice*) [15].

Таким чином, проведене дослідження сучасного стану правового регулювання та правозастосування у сфері встановлення обсягу/розміру відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної внаслідок протиправної діяльності/бездіяльності органів судової влади, дозволяє сформулювати такі висновки:

1. У цілому для досліджуваної сфери деліктних правовідносин характерні такі способи захисту цивільних прав та інтересів: відшкодування майнової шкоди, відновлення становища, що існувало до порушення права, та компенсація немайнової (моральної) шкоди.

2. Аналіз норм чинного Закону України «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду» свідчить про альтернативний характер співвідношення названих вище способів захисту. Вважаємо, що цей підхід є недоліком чинного законодавства, а зазначеному співвідношенню притаманний комплексний характер.

3. Враховуючи міжнародні стандарти захисту прав людини щодо повноти обсягу відшкодування шкоди, можемо констатувати наявність в Україні проблеми реалізації принципу відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної внаслідок протиправної діяльності/бездіяльності органів судової влади, в повному обсязі, а саме — повної компенсації усіх видів заподіяної шкоди.

4. Можливими шляхами вирішення зазначеної проблеми є:

а) безпосереднє врахування правозастосувачами міжнародних стандартів захисту прав людини при визначенні обсягу/розміру відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної внаслідок протиправної діяльності/бездіяльності органів судової влади в Україні, з одночасною їх «адаптацією» до фактичних обставин конкретної ситуації;

б) імплементація положень міжнародних стандартів захисту прав людини щодо повноти обсягу відшкодування шкоди крізь призму застосування практики ЄСПЛ як джерела права в Україні (з позицій перспективи реалізації в Україні концепції та механізмів правосуддя перехідного періоду).

Насамкінець вважаємо за доцільне наголосити, що ця публікація має комплексно спрямований і, можливо, дещо «рамковий» характер та стано-

вить один із перших кроків на шляху вдосконалення досліджуваної у ній проблематики. Проте здійснення цього кроку є тією точкою біфуркації, яка відіграє визначальну роль у виборі подальших векторів дослідження. На нашу думку, першочерговими векторами є встановлення повноти обсягу відшкодування майнової шкоди та керівних засад визначення розміру і способів компенсації немайнової (моральної) шкоди, що детально буде розкрито у наступних наукових публікаціях автора цієї статті.

Список використаних джерел

1. *Geistfeld Mark*. Compensation as a Tort Norm (September 27, 2013) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://ssrn.com/abstract=2332061>.
2. Abstract of doctoral thesis «Civil liability of the state for miscarriages of justice» by Radu Iosof. Cluj-Napoca. 2013 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://193.231.20.119/doctorat/teza/fisier/1171>.
3. Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів, що здійснюють оперативно-розшукову діяльність, органів досудового розслідування, прокуратури і суду : Закон України від 01 грудня 1994 року № 266/94-ВР, із змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України. — 1995. — № 1. — С. 2. — Ст. 1.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV, із змінами і доповненнями // Відомості Верховної Ради України. — 2003. — № 40. — Ст. 356.
5. Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування збитку для жертв грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права : Резолюція ГА ООН А/RES/60/147 від 16 грудня 2005 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_e53.
6. *Sandoval C.*, 2010. The Concepts of Injured Party and Victim of Gross Human Rights Violations in the Jurisprudence of the Inter-American Court of Human Rights: A Commentary on their Implications for Reparations. In C. Ferstman et al eds. Reparations for Victims of Genocide, War Crimes and Crimes against Humanity: Systems in Place and systems in the Making. The Netherlands: Martinus Nijhoff Publishers. — P. 243–282.
7. I/A Court H. R., Case of El Amparo v. Venezuela. Reparations and Costs. Judgment of September 14, 1996. Series C No. 28 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_28_ing.pdf.
8. I/A Court H. R., Case of González et al. («Cotton Field») v. Mexico. Preliminary Objection, Merits, Reparations and Costs. Judgment of November 16, 2009. Series C No. 205 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_205_ing.pdf.
9. I/A Court H. R., Case of Gangaram Panday v. Suriname. Merits, Reparations and Costs. Judgment of January 21, 1994. Series C No. 16 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_16_ing.pdf.

10. I/A Court H.R., Case of the Rochela Massacre v. Colombia. Merits, Reparations and Costs. Judgment of May 11, 2007. Series C No. 163 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_163_ing.pdf.

11. I/A Court H. R., Case of the Plan de Sánchez Massacre v Guatemala, Survivors of the Massacre of Plan de Sánchez v Guatemala, Reparations and costs, Judgment of November 19, 2004. Series C no 116 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_116_ing.pdf

12. I/A Court H. R., Case of the Massacres of El Mozote and nearby places v. El Salvador. Merits, Reparations and Costs. Judgment of October 25, 2012. Series C No. 252 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.corteidh.or.cr/docs/casos/articulos/seriec_252_ing1.pdf.

13. Research Report «References to the Inter-American Court of Human Rights in the case-law of the European Court» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.echr.coe.int/Documents/Research_report_inter_american_court_ENG.pdf.

14. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV, із змінами // Відомості Верховної Ради України. – № 30. – С. 1114. – Ст. 260.

15. Доклад Генерального секретаря «Господство права и правосудие переходного периода в конфликтных и постконфликтных обществах» [S/2004/616] от 23 августа 2004 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=4a895b662>.

Куліцька С. В. Щодо обсягу відшкодування (компенсації) шкоди, завданої органами судової влади

Анотація. Автором здійснено спробу дослідити сучасний стан правового регулювання та правозастосування у сфері встановлення обсягу/розміру відшкодування (компенсації) шкоди, заподіяної внаслідок протиправної діяльності/бездіяльності органів судової влади, а також виявити можливі перспективи їх удосконалення.

Ключові слова: обсяг/розмір відшкодування (компенсації) шкоди, орган судової влади, протиправна діяльність/бездіяльність.

Кулицкая С. В. Относительно объема возмещения (компенсации) вреда, причиненного органами судебной власти

Аннотация. Автором предпринята попытка исследовать современное состояние правового регулирования и правоприменения в сфере установления объема/размера возмещения (компенсации) вреда, причиненного вследствие противоправной деятельности/бездеятельности органов судебной власти, а также определить возможные перспективы их усовершенствования.

Ключевые слова: объем/размер возмещения (компенсации) вреда, орган судебной власти, противоправная деятельность/бездеятельность.

Kulitska S. V. Concerning the Amount of Compensation of Damage from Judicial Power Bodies

Summary. The article deals with the issues of assessment of compensation for harm caused as a result of the wrongful activity/inactivity of judicial authorities. The author analyses the provisions of the legal instruments, doctrine and practice concerning the aforementioned issues in Ukraine as well as at the international and regional levels. This analysis makes it possible to underline the urgency of problem of providing the total amount of compensation for harm in Ukraine from the standpoint of the human rights standards. Special attention is given to the practice of the Inter-American Court of Human Rights and references to it in the case-law of the European Court of Human Rights. The author presumes the deepening of the process of regional cooperation between the two institutions for the protection of human rights and the harmonization of national law orders in the part of principles and guidelines for the assessment of compensation for harm in the near future. In the author's opinion in Ukraine such harmonization will most likely take place in the light of the prospects for implementing of the transitional justice concept and mechanisms. And all of these will definitely influence on the special tort – compensation for harm caused as a result of the wrongful activity/inactivity of judicial authorities.

Key words: the amount of compensation for harm, judicial authority, wrongful activity/inactivity.